

Прегледни чланак

УДК 331.5 (497.2)
314.114:331.5 (497.2)
Review article**Валентин Михайлов****ПАЗАР НА ТРУДА В СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ – ОБЩИ
ТЕНДЕНЦИИ И ВЪТРЕШНОРЕГИОНАЛНИ РАЗЛИЧИЯ**

”Моята теза е, че човешкото страдание, а не щастието, е най-неотложният проблем на рационалната социална политика.”

(Sir Karl Popper)

Резюме: В настоящата статия са разгледани някои общи проблеми на регионалният пазар на труда в Северозападна България. Поставя се акцент върху състоянието на търсене и предлагане на работна сила, пространствената диференциация на заетостта и безработицата. Дефинирани са също основните проблеми на пазара на труда и факторите, които ограничават възможностите за разкриване на нови работни места и смекчаване на тежките социални последици от високата безработица за общините от региона.

Ключови думи: Северозападна България, пазар на труда, работна сила, заетост, безработица

Извод: У овом раду су размотрени неки општи проблеми регионалног тржишта рада у Северозападној Бугарској. Акценат је стављен, са једне стране, на стање односа између понуде и потражње за радном снагом, а са друге стране, на просторну диференцијацију запослености и незапослености. Основни фактори, који ограничавају могућности за отварање нових радних места и ублажавање грубих социјалних последица високе стопе незапослености у општинама унутар региона, такође су дефинисани.

Кључне речи: Северозападна Бугарска, тржиште рада, радна снага, запосленост, незапосленост

Увод

Северозападниот район на планиране /Северозападна България/ е нај-малкиот по територија и население од 6-те планови райони на страната. Към 31.12.2004 г. в него живеат 503 065 души, което представлява 6,5% от българското население. В административно отношение той е поделен на 3 области /от запад на изток – Видин, Монтана и Враца/ и 32 общини, от които 11 селски. И трите области граничат с Република Румъния посредством р. Дунав, а областите Видин и Монтана имат обща граница със Сърбия и Черна гора.

Селищната мрежа включва 522 селища, от които 23 града и 499 села. Преобладават малките градове, като само 8 от тях имат над 10 хил. души население. Тази структура на селищата, както и липсата на голям град с население над 100 хил. души, предопределя и по-ниският от средният за страната дял на градското население – 59%. За периода 1946–2001 г. населението на района е намаляло с над 160 хил. души – от 701 хил. на 538 хил. Само между двете последни преброявания – от 1992 до 2001 г. Северозападна България изгуби 12% от своите човешки ресурси или средногодишно по -1,08%. За разглеждания период единствено Община Козлодуй има минимален положителен темп на нарастване на населението – 0,16%.

За тази част на страната са характерни изоставащи темпове в социално-икономическото и демографското развитие. Негативните тенденции от последните десетилетия са установени в изследванията на редица български географи /М.Илиева, М.Михайлов, З. Нинов/ през 70-те и 80-те години. В тях се набляга на последиците от активната емиграция на население към столицата и други по-развити региони на страната, както и на устойчивия отрицателен естествен прираст, които могат да доведат до застрашителен спад на човешкия потенциал в средно- и дългосрочна перспектива. Според М. Михайлов /1983 г./¹ по-късното промишлено развитие на Северозападна България се отразява неблагоприятно върху демографските процеси. Голямата миграционна вълна към София и големите социалистически строежи води до влошаване на възпроизводството на населението и човешките ресурси.

Предварителни уточнения

През последните 10–15 години редица изследвания на пазара на труда бяха публикувани в българската икономическа и социологическа литература. Сред тях преобладават анализи на състоянието и тенденциите в заетостта и регистрираната безработица на национално равнище. В изследванията на тези проблеми се включиха и български географи – Хр. Ганев /1995/², П.Славейков /1995/³. В своите анализи тези автори обръщат внимание на значителните регионални диспропорции на безработицата. Но конкретни географски разработки и изследвания за развитието на

---

¹ Михайлов М. **Основни тенденции в социално-икономическото развитие на Северозападна България**. Обуч. по геогр. 4/1983, стр. 10.

² Ганев Хр. **Регионален анализ на безработицата в Р. България**. доклад от Научна конференция. Несебър, 1995.

³ Славейков П. **Безработицата в България – тенденции и особености**. Проблеми на географията. 2/1995.

регионални пазари на труда засега липсват. През 2003 г. икономистът Г. Шопов публикува статия, посветена на регионалния трудов пазар в Северозпадна България.

В България емпирична информация за състоянието на основните компоненти на пазара на труда предоставят две институции. Първата от тях – Агенцията по заетостта към Министерството на труда и социалната политика, публикува данни за безработицата въз основа на регистрираните безработни лица в териториалните Бюра по труда.⁴ Между регистрираната безработица и нейното действително равнище във всяка страна или регион съществува известна асиметричност. Най-често официалната статистика занижава реалните мащаби на безработица. Не всички ”реално безработни” отговарят на изискванията за придобиване на официален статус на ”безработен” според действащото трудово законодателство, а други не търсят услугите на държавните органи по заетостта.

Националният статистически институт /НСИ/ извършва репрезентативни наблюдения на работната сила, с което осигурява данни за текущото състояние на икономическата активност, структурата на заетостта и безработицата.⁵ Предоставените от двете институции сведения стоят в основата на научните анализи на заетостта и безработицата. Тя служи и като база при изработването и провеждането на държавната политика в социално-трудова сфера. В настоящата разработка са използвани данни и на двете институции, както и данни от текущата демографска статистика и социологически проучвания за състоянието на регионалния и локалните трудови пазари в Северозпадна България.

Фактори за развитие на регионалния пазар на труда

Пазарът на труда в Северозпадна България е съставен елемент на националния пазар на труда. Това обичайно за всяка пазарна икономика явление съществува наред с финансови, стокови, капиталови, фондови и др. пазари. Условия за формиране на националния и регионалния трудови пазари в България възникнаха през 1990 г. с проникването на пазарните условия в икономиката. До този момент един от неговите елементи – безработицата, официално не съществуваше. Социалистическата държава

---

⁴ В работата е ползвана информация от тримесечните и годишните бюлетини на Регионална Дирекция Агенция по заетостта-Монтана за периода 2000–2005 г.

⁵ Според методиката на НСИ безработни са лицата на 15 и повече навършени години, които нямат работа през наблюдавания период, като едновременно с това търсят активно работа през период от четири седмици, вкл. наблюдаваната, и са на разположение да започнат работа в определен кратък период от време. Заетост и безработица. С., НСИ, 2/2000, стр. 10.

чрез нейните централни и местни органи на управление осъществяваше пряк контрол върху цялата стопанска система. Това ѝ даваше възможност да гарантира ”пълна заетост” на работната сила. Днес държавата продължава да играе водеща роля в регулирането на тази сфера със своите законодателни и нормативни разпоредби, с ежегодно отделяните значителни средства от републиканския бюджет за изплащане на обезщетения за безработни и за активни мерки на пазара на труда. Но в тази сфера тя е вече само един от партньорите на другите основни субекти – синдикатите и организациите на работодателите, както и на други неправителствени организации.

Развитието на пазара на труда, неговата динамика и състоянието на заетостта и безработицата са в зависимост от влиянието на разнообразни и понякога противоречиви фактори от локален, регионален и национален характер. Те са свързани с макроикономическата конюнктура, икономическия растеж, инвестициите в реалния сектор, както и от прилаганите административни мерки от държавата на пазара на труда. Различните фактори и условия за развитието на регионалния трудовия пазар се проявяват едновременно и това затруднява тяхното ясно разграничаване от една страна, а от друга - количественото измерване на влиянието им.

Институционална структура на регионалния пазар на труда

Необходимо условие за ефективното функциониране на регионалния пазар на труда е наличието на институции, на които държавата е възложила изпълнението на посреднически функции. Основният посредник между работодателите и лицата, търсещи активно работа е Дирекция ”Регионална служба по заетостта”. Тя е локализирана в град Монтана. Нейни подразделения са 11 Бюра по труда в Северозападна България, които провеждат регионалната политика в сферата на пазара на труда: три в *област Видин* – Видин /обслужва общините Видин, Брегово и Ново село/, Белградчик /Белградчик, Димово, Ружинци, Чупрене/, Кула /Кула, Бойница, Грамада, Макреш/; пет в *област Враца* – Враца /Враца и Криводол/, Мездра /Мездра и Роман/, Бяла Слатина /Б.Слатина и Борован/, Козлодуй /Козлодуй и Хайредин/, Оряхово /Оряхово и Мизия/; три в *област Монтана* – Монтана /Монтана, Бойчиновци, Георги Дамяново, Якимово, Чипровци/, Берковица /Берковица и Вършец/ и Лом /Лом, Брусарци, Вълчедръм, Медковец/.

Освен държавните органи по заетостта, на територията на трите области осъществяват посредническа дейност по търсенето и наемането на работна сила частни фирми и неправителствени организации. Между

27.05.2003 г. и 1.11.2005 г.⁶ в региона са регистрирани следните фирми за извършване на посредническа дейност по наемане на работна ръка: за *България* – ”Бизнес център” ЕООД – гр. Видин, ЕТ ”Леди Пол – Николина Петрова” – гр. Монтана, ЕТ ”Лара-Ваня Маркова” – гр. Видин, ”Електроимпекс ентърпрайз” – София, клон Враца, ЕТ ”Снежанка Дунова – ТБ Контакт” – гр. Враца, ЕТ ”Марияна Петкова – Мираж” – гр. Враца, ”Национална Трудова Бурса Подкрепа” ЕООД с клонове във Враца и Лом; за *чужбина* – ”Парадокс-Х” ООД – София, клон Видин, ”Бул Медиа Консулт” ООД – Пловдив, офис Враца и ”Глобъл Сървисис” – Пловдив, офис Враца.

Специфични функции на пазара на труда изпълняват лицензираните обучителни центрове и неправителствени организации, предоставящи услуги в сферата на професионалната квалификация и обучение.

Съвместният проект ”Заетост чрез подкрепа за бизнеса” /JOBS/ на Министерството на труда и социалната политика и Програмата на ООН за развитие демонстрира модел за стимулиране и създаване на микро- и малки предприятия в 42 общини на България. В четири селища на Северозападна България са изградени структури по проекта: бизнес-центрове в Монтана и Бяла Слатина, бизнес инкубатор във Видин и изнесен офис на бизнес център Монтана в Берковица. Целеви групи на проекта са безработни лица, микро- и малки предприятия и селскостопански производители, представители на рискови групи на трудовия пазар, местни държавни институции, частни фирми и неправителствени организации.

Обширен анализ на търсенето на работна сила на местни пазари на труда на примера на северозападните общини Враца и Монтана предлага Георги Шопов.⁷ Той потвърждава тезата, че взаимодействието между основните субекти на трудовия пазар все още не е на необходимото равнище, което да доведе до неговото ефективно функциониране. При набирането на персонал ”Все още твърде много се разчита на усилията от страна на самата фирма, която търси било преки контакти с подходящи кандидати, било следвайки препоръки на познати, на специалисти или чрез обяви. В по-малка степен се търсят услугите на бюрата по труда или се поддържат редовни контакти с учебни заведения”.

Промени в търсенето на работна сила /с примери от град Враца/

В условията на пазарно стопанство и свободна конкуренция търсенето на работна сила се определя от нивото на развитие и структура

---

⁶ <http://www.mlsp.government.bg>

⁷ Шопов Г. **Търсене на работна сила на местни пазари на труда**. Икономическа мисъл, 5/2003/, стр. 31.

на местната икономика, от потребностите и изискванията на работодателите от човешки ресурси с определено образование, квалификация, професионални умения, професионален опит, мотивация за участие в обществения труд. През изминалите 15 години пазарът на труда в Северозападна България се отличава със свиване на търсенето на работна сила. Тази тенденция следва процесите на структурни промени в икономиката на района, както и ликвидацията на много промишлени производства и земеделски стопанства.

Известно е правилото, че равнището на заетостта се определя в значителна степен от предлагането и търсенето на продуктите на пазари. Съкращаването на производства и работни места от държавния сектор не беше съпроводено с разкриване на алтернативни форми на заетост, което генерира високи нива на структурна безработица. Част от работната сила години наред остана на трудовата борса, но за друга част от нея решението на социално-трудовете проблеми се осъществи посредством емиграция и трудоустройство в други региони на страната или чужбина.

С изоставащи темпове спрямо останалите региони на страната се развиват частната инициатива в икономиката, малкия и средния бизнес. Именно на тях се възлагат очакванията за повишаване на заетостта в пазарните условия. През 1994 г.⁸ на Северозападна България се падат едва 2,1% от разходите за придобиване на дълготрайни материални активи в частния стопански сектор. През 2003 г. техният дял е още по-нисък – 1,6%. За сметка на това обаче общите разходи за придобиване на дълготрайни материални активи в региона нарастват от 2,7% /1994 г./ на 5% /2003 г./.⁹

От икономогеографската карта на Северозападна България бяха заличени производствата на огромни промишлени предприятия като "Видахим" – Видин, "Химко" – Враца, Чугунолеярнен комбинат "Веслец" – Враца, захарният завод в Лом и много други. В началото на XXI в. най-голямото функциониращо предприятие в Северозападна България остана АЕЦ "Козлодуй". През 2003 г. в него са заети 5364 души. Но до края на 2006 г. от дейност ще бъдат изведени 3 и 4 блок на централата, с което очаква ръст на безработицата в Козлодуй. Освобождането на работна ръка ще предизвика негативни и непредвидими последици за цялостния демографски и социално-икономически облик на тази богата община.

Количествените и структурните промени в търсенето на работна сила следваха структурните изменения в икономиката на Северозападна България и промените във формата на собственост на отделните предприятия. До началото на 90-те години на XX в. преобладаваха

---

⁸ Данните за 1994 г. са изчислени по Статистически годишник, С., НСИ, 1995.

⁹ Данните са изчислени по Районите, областите и общините в България 2003. НСИ, С., 2004.

заетостта и търсенето на работна сила в секторите и дейностите, характерни за специализацията на района през социалистическия период: работници и специалисти със средно специално и средно-техническо образование, работници в индустрията, строителството, транспорта, включително и нискоквалифицирани кадри. Това потвърждават обобщени данни за обявени свободни работни места от около 20 фирми от Община Враца в рубриката "Трудова борса Зов" на местния вестник от 1990 г.¹⁰ Сред най-търсените професии са автомонтър – 38, шофьор – 37, предач – 27, строителен работник по ремонт и поддръжка – 25, стругар – 21, зидаро-мазач – 14, тъкач – 13, електромонтър – 11, пътни работници – 11, кофражисти – 10, заварчик – 9, пътен ръководител – 8, работник машина – 8, строителен работник – 7.15 години по-късно структурата на търсенето на пазара на труда в град Враца претърпява съществени промени с висок дял на търсене на работници в производството на хранителни продукти и текстилната промишленост. Това потвърждават резултатите от проучване сред членовете на Бизнес клуб-Враца и Търговско-промишлена палата-Враца.¹¹ От запитаните работодатели 15% изпитват нужда от работници по преработването на месо, хляб, мляко, 12% – от шивачки, 7% – общи работници, 6% – строители, 4% – мебелисти, 4% – инженери, 3% – шофьори, 3% – счетоводители с компютърна грамотност и др.

Промени в предлагането на работна сила

Предлагането на трудовия пазар се определя от динамиката на трудоспособното население, неговата възрастова, образователна и професионална структура. За изследвания период е характерно застаряване на населението в Северозападна България и увеличение на процентния дял на лицата в трудоспособна възраст. Паралелното свиване на търсенето на работна сила води до проявлението на значителния териториален дисбаланс на трудовия пазар, който рефлектира върху високите нива на регистрирана безработица.

В годините след 1990-та се наблюдава трайна тенденция към увеличаване предлагането на труд в Северозападна България. Промените във *възрастовата структура на населението* на района от гледна точка на способностите му за труд са пряко отражение на демографските процеси, протекли през 70-те и 80-те години: ниска раждаемост, отрицателен естествен прираст, устойчив отлив на младо и трудоспособно население към София и други по-развити региони на България. За периода

---

¹⁰ Структура на предлаганите работни места. В. "Отечествен зов", бр. 52, декември 1990 г.

¹¹ Област Враца – възможности за работа и инвестиции, август 2005, стр. 19.

1992–2003 г. броят на трудоспособното население бележи спад с близо 25 хил души /табл. 1/. Но относителният дял на лицата в трудоспособна възраст в общия брой на населението се увеличава както за района /от 50,7 на 55,8%/, така и за отделните области и общини. Тази ситуация се детерминира от ниските нива на раждаемост и увеличаващата се смъртност, особено сред селското население. Но ако се направи конкретен повъзрастов анализ на трудоспособните контингенти ще се установи застаряването на работната сила, което в средно и дългосрочна перспектива ще оказва негативно въздействие върху демографската и социалната ситуация в региона.

Най-слабо се е увеличил относителният дял на трудоспособната възраст в област Монтана /промяна от 4,6%/, което се дължи на по-ниските темпове на намаляване на населението от подтрудоспособна и надтрудоспособна възраст. Единствената община от Северозападна България, където абсолютният и относителният дял на трудоспособното население намалява е Чипровци. Тази пригранична община на област Монтана, за която е характерно изолираното географско положение спрямо основните селищни и административни центрове на Северозападна България бележи спад на трудоспособното си население /от 48,6% за 1992 г. на 45,9% през 2003 г./ . За разгледания 11-годишен времеви отрязък дялът на лицата от надтрудоспособна възраст в нея се е увеличил с рекордните 8,4%. Общини, в които процентният дял на трудоспособното население намалява с по-ниски темпове от средното за региона, са Георги Дамяново /0,2%/, Вършец /1,7%/, Оряхово /2,8%/, Криводол /3%/, Бойчиновци /3,3%/, Медковец и Берковица /3,4%/, Бойница /3,6%/ и др.

Географският анализ разкрива и друга важна закономерност. Най-значимо увеличение на населението в надтрудоспособна възраст е регистрирано в част от най-големите и икономически най-развити общини от региона – Враца /от 18,6% през 1992 до 19,6% през 2003 г./, Видин – от 23,0% на 23,3%. Обяснение за това може да бъде търсено в по-ниската смъртност на населението в двата най-големи града на Северозападна България, концентрирали основната част от населението на двете административно-териториални единици. В общините Вършец и Ново село надтрудоспособната възраст през 2003 г. запазва своите стойности от 1992 г. – съответно 31,5 и 50,1%. Общините с най-застаряващо население за 2003 г. – Бойница /63,3% относителен дял на надтрудоспособната възраст/, Макреш /59,7%/, Грамада /51,1%/, се отличават с териториална концентрация във Видинска област.

Оценката на възрастовата структура на населението е важна от гледна точка на бъдещото предлагане на пазара на труда. Повсеместният спад на младите възрастови контингенти, резултат от ниската раждаемост в годините на преход, е предпоставка за бъдещо намаление на младите

Таблица 1. – Динамика на трудоспособното население в Северозападна България /16–64 г./ между 1992 и 2003 г.

Област	1992 г. – брой	1992 г. – дял в %	2003 г. – брой	2003 г. – дял в %	Промяна на отн. дял в %
Област Видин	74 570	49,1	66 684	54,4	5,3
Област Враца	131 474	52,1	124249	57,4	5,3
Област Монтана	104 344	50,1	95 912	54,7	4,6
Общо	310 661	50,7	285945	55,8	5,1

Източник: НСИ.

лица в работната сила и нейното застаряване. Съкращаването на населението до 16 години е характерно за всички северозападни общини. С най-ниски стойности през 2003 г. са общините Бойница /4,8%/, Макреш /6,3%/, Чипровци /8,8%/, Ново село /8,9%/, Грамада /9,1%/ и др.

В най-западната област на региона са съсредоточени и единствените общини с коефициент на възрастова зависимост над 60% – Бойница /68,1%/, Макреш /66,0%/, Чупрене /61,1%/, Грамада /60,2%/, формиращи най-депресивният ареал на депопулация и застаряване на човешките ресурси в целия Северозапад. С ниски стойности е коефициентът на възрастова зависимост за общините, в които се намират трите областни центъра и други големи градове с по-развити икономики – Враца /35,7%/, Монтана /37,2%/, Видин /38,7/, Козлодуй /39,0%/, Лом /42,4%/, Мездра /43,5%/.

Величината на предлагането на труд се определя от икономическата активност на населението.¹² В годините между двете последни преброявания се наблюдават значителни промени в икономическата активност както на ниво области, така и на ниво общини.

Таблица 2. – Динамика на икономическата активност на населението в Северозападна България между 1992 и 2001 г.

Област	1992 г.			2001 г.			Промяна в %
	Население	ИАН	%	Общо	ИАН	%	
Общо	611873	239666	39.17	538289	225402	41.87	2.7
Видин	151636	52655	34.7	130074	61461	47.25	12.55
Враца	252039	111206	44.12	225957	100067	44.28	0.16
Монтана	208198	75805	36.4	182258	93874	51.5	15.1

Източник: НСИ.

¹² Към икономически активното население в България се отнасят лицата на 15 и повече навършени години, които влягат или предлагат своя труд за производството на стоки и услуги.

Поради намаляването на общия брой на населението, абсолютният брой на икономически активните лица е спаднал с 14 264 души за целия регион /Табл. 2/. Но поради спадът в ражданията и по-високата смъртност на населението, както и натрупването му в активните възрасти, коефициентът на икономическа активност се е покачил с 2,7%. Между 1992 и 2001 г. само 5 общини намаляват с минимални стойности делът на икономически активното си население – Криводол, Макреш, Хайредин, Лом и Мездра.

Тези данни корелират с нарастването на трудоспособното население и коефициента на икономическа зависимост. Негативен аспект на възпроизводството на човешките ресурси за труд в преходния период е по-големият прираст на трудоспособно население в сравнение с повишаването на икономическа му активност. Вероятните причини за това са: застаряването на работната сила, което води до ръст на дела на лицата в предпензионна възраст, които по-трудно намират работа и част от тях са се отказали от активно участие на трудовия пазар; увеличаване на броя на студентите и годините на обучение, което временно поставя извън работната сила значителен брой лица в трудоспособна възраст; наличието на ”обезкуражени лица” на пазара на труда, които за месеци и дори за години остават икономически неактивни и др.

Значителна диференциация в икономическата активност се наблюдава във вътрешнорегионален план. Количествената концентрация на икономически активни лица, отчетена през 2001 г., варира от 41 889 за община Враца до 664 за Бойница и 697 за Макреш.

Структура и динамика на заетостта

Северозападна България се отличава с по-ниско равнище на заетост в сравнение със средното за страната. През 2003 г. коефициентът на заетост в страната е 42,9% срещу 35,3% за Северозападна България. Общият брой на заетите за същата година според НСИ е 188,1 хил. души. Най-нисък е коефициентът на заетост в област Видин – 31,1, следвана от Враца с 35,1% и Монтана – 38,4%.

В началото на XXI в. продължават започналите след 1990 г. процеси на преразпределение на заетите по икономически сектори и дейности с тенденция за намаляването им в селското стопанство и индустрията за сметка на сектор Услуги. В 5-годишен период /1998–2003 г./¹³ съотношението на заетите претърпява фундаментални трансформации и в трите основни сектора на икономиката.

---

¹³ Данните са изчислени по Статистически годишник 2004 с данни за 2003 година. С., НСИ, 2004; Статистически годишник 1999. НСИ, С., 1999.

В структурата на заетостта по икономически дейности най-голям за 1998-2003 г. е спадът на заетите в ”Преработваща промишленост” – от 44 191 на 28 597 души, а относителният им дял спрямо заетите в цялата икономика на региона е намалял с 9,5%. Същевременно дялът на заетите лица в дейностите ”Търговия и ремонт”, ”Държавно управление”, ”Други услуги” се е повишил съответно с 3,5 2,1 и 7,9 %.

С висок дял на заетост в промишлеността се отличават поголемите градове на региона – Враца, Видин, Монтана, Лом, Берковица, Мездра, Козлодуй. Доминира заетостта в традиционни и неиновационни производства. За селските селища и малките градове на Северозападна България, които преобладават в нейната селищна структура, е характерна главно заетостта в земеделието. Тя е фактор за наличие на сезонни колебания в нейното равнище.

За цялостното ниво на социално-икономическо развитие на Северозападна България съдим по разпределението на заетите между общественения и частния сектор. Прави впечатление значително по-ниският процентен дял на заетите в частния сектор /2003 г./ – 48,4% в сравнение със 66,5% за страната. Това значително отклонение от националната тенденция свидетелства за бавния темп на реформиране на икономиката на Северозападна България, ниската инвестиционна активност, слабото развитие на дребния и средния бизнес, които са основните източници на работни места в частния сектор. В близка перспектива увеличаването на дялът на заетите в частните фирми и предприятия ще се увеличава във всички общини и области на Северозападна България поради все още незавършилия процес на приватизация.

Таблица 3. – Разпределение на заетите в обществения и частния сектор на икономиката в Северозападна България за 2003 г.

Сектор		Обществен. сектор		Частен сектор	
Област	Общо заети	Брой, хил.	Дял в %	Брой, хил.	Дял в %
Видин	25 406	13 547	53,3	11 858	46,7
Враца	52 120	28 423	54,5	23 697	45,5
Монтана	35 631	16 387	45,9	19 244	54,1
Северозападна България	113157	58 375	51,6	54 800	48,4
България	2279932	763418	33,5	131654	66,5

Източник: Статистически годишник 2004 с данни за 2003 година. С., НСИ, 2004.

Структурата на заетите по степен на завършено образование /основно и по-ниско, средно и висше/ е индикатор за качеството на използваните човешки ресурси в регионалната икономика. Териториалният анализ установява някои съществени различия между трите области. Най-

висок е относителният дял на заетите лица с висше образование в област Видин – 29,9% /или 9,8 хил. души/, следвана от област Враца с 29,1% /19 хил. души/. С около 10% е по-нисък дялът на заетите висшисти в област Монтана – 19,6% /11,4 хил. души/. С по-качествен състав на работната сила изпъква област Враца, където дялът на заетите с основно и по-ниско образование е 12%. На другия полюс според същия показател са областите Видин и Монтана – съответно 18,0 и 18,9%.

Териториална структура и динамика на безработицата

През целия изследван 10-годишен период нивото на безработица в Северозападна България поддържа по-високи стойности в сравнение с националното равнище и значими вътрешнорегионални различия. В края на периода 1995–2004 г. безработицата остава с по-високи стойности в сравнение с началото на периода. Това се отнася както за областите от региона, така и общо за страната.

До 2002 г. коефициентът на безработица се увеличава в почти всички общини на трите области на Северозападна България. В своето изследване Г. Шопов¹⁴ обобщава и посочва най-често срещаните причини за закриването на работни места в изследваните от него предприятия в общини Враца и Монтана: свиване на пазарите, изразяващо се в намаляване на поръчките и на реализирането на продукция; организационни промени във фирмата; технологично реструктуриране на предприятието.

От 2003 г. насам равнищата на регистрирана безработица са с тенденция към понижаване. ”Фактори за този спад са миграцията на населението в трудоспособна възраст, отпадането на известен брой безработни лица в отчета на териториалните бюра по труда, сезонната работа и лицата, работещи в сенчестия бизнес”.¹⁵ Само между 2002 и 2003 г. е налице спад в коефициента на безработица в трите области – най-висок в област Видин /-7,5%/, в област Враца - 5,2% и Монтана – с -2,5%.

Общо за района безработицата намалява от 25,03% /2002 г./ на 23,03% /2003 г./, а абсолютният брой на безработните лица – от 58 589 на 53 916 души. Във всички 32 общини се проследява спад в коефициента на безработица.

През последната година на изследвания период – 2004, почти всички административно-териториални единици в региона имат по-висока от средно регистрираната в България безработица – 12,7% /виж приложената карта/. Единствено селската община от област Монтана Георги Дамяново има по-ниска стойност на безработица /12,1%/.

---

¹⁴ Шопов Г... Пак там, стр. 28.

¹⁵ Северозападен район за планиране, юни 2005, проект-стратегия, стр. 61.

Причините за това могат да бъдат търсени в по-малкият абсолютен брой икономически активни лица, за които е по-лесно да бъдат осигурени работни места. По-вероятно е обаче те да се дължат на някои несистемни фактори, тъй като други селски общини имат и по-малък брой на икономически активното си население. Например Ружинци, където безработицата е с 20% по-висока.

Освен Георги Дамяново, още четири общини имат равнище на безработица, което се доближава до средното за България. Техни центрове са градовете с най-голям индустриален и икономически потенциал – Враца, Монтана, Козлодуй, Мездра. Но те не могат да компенсират общата кризисна ситуация в състоянието на показателя. Единствено в област Видин няма община, която да бъде представена в групата с безработица под 17%. По-ниски стойности на безработица в най-западната област на Северозападна България имат общини Видин /17,9%/, Белоградчик и Бойница /по 18,3%/. Групата с най-висока безработицата в региона формират община Димово – 47,3%, Медковец – 38,8% и Хайредин – 34,4%.

Според Искра Белева от Икономическия институт на БАН проблемът за безработицата е не толкова в нейния размер, колкото в продължителното запазване на високото ѝ равнище.¹⁶ По данни на ДРЗС - Монтана за трето тримесечие на 2004 г. 27 958 лица или 61% от всички регистрирани безработни в Северозападна България /срещу 53,2% средно за страната/ са с продължителност на регистрацията над една година. В сравнение с 2000 г. делът на безработните с регистрацията над една година се е увеличил с 14%. Най-голям е броят на дълготрайно безработните в област Монтана – 11 009 души, Видин – 10 038, най-малко е той в област Враца – 6911. Най-висок е относителният дял на дълготрайно безработните в община Лом – общо 72,8% от всички регистрираните. Основните причини за това са ниското образование /основно и по-ниско/ и липсата на квалификация на попадналите в тази категория лица.

От общия брой безработни в Северозападна България към трето тримесечие на 2004 г. преобладават жените – 50,9%, което е добър индикатор за положението и мястото на жените на регионалния трудов пазар. От трите области тя е по-висока във Врачанска – 53,7%, докато във Видинска и Монтанска тя е малко под 50%. *Женската безработица* е по-висока в пет Бюра по труда, които обслужват част от най-големите и развити в отношение градове и общини – Бюро по труда – Мездра /56,8%/, Оряхово /56,1%/, Враца /55,6%/, Козлодуй /54,8%/, Монтана /50,7%/.

Друга рискова социална група на трудовия пазар са *безработните младежи*, които най-често попадат в контингента на безработните поради

---

¹⁶ Белева И. *Политиката по заетостта и безработицата в България в преходния период*. С., Акад. Изд. Проф. Марин Дринов, 2001, стр. 28.

липсата на трудов стаж и професионален опит. От младежите до 29 годишна възраст безработни са 26,9%. В условията на ограничено търсене на регионалния пазар на труда младите хора често са принудени да започват работа "на всяка цена", срещу минимално заплащане, при законово нерегламентирани взаимоотношения с работодателите и липсата на социална защита. Младежката безработица е фактор с преки последствия върху демографските процеси в региона. Днес намирането на работа и осигуряването на доходи се превръща в първостепенен проблем за повечето млади хора, а създаването на семейство и деца се отлага във времето.

Значителни трудности при намирането на стабилна и постоянна работа срещат и *лицата над 50 години*, които съставляват 28,6% от всички регистрирани безработни в Северозападна България.

Дефиниране на основните проблеми на регионалния пазар на труда

Анализът на емпиричните данни за развитието на трудовия пазар в Северозападна България в изследвания времеви период ни позволява да изведем неговите специфични географски проблеми, както и очакванията за бъдещите териториални промени в заетостта и безработицата:

– В края на XX в. бяха осъществени процеси на приватизация и ликвидация на редица промишлени предприятия и земеделски стопанства, съпроводени с освобождаване на значителни маси работна ръка. Темповете на развитие на търговията и услугите, ниската предприемаческа активност и недостатъчните инвестиции в икономиката на региона не успяха да компенсират закритите работни места в индустрията и селското стопанство;

– В условията на ограничено търсене на труд се прояви тенденция към натрупване на лица в трудоспособна възраст, увеличаване процентният дял на икономически активните лица. Трудовият пазар в региона се оформи като крайно депресивен, със значително превишаване на предлагането над търсенето, с най-високи стойности на безработица сред плановите райони на страната. През целия период на преход всички общини от региона поддържат значително по-високи нива на безработица в сравнение със средните за страната стойности;

– Обособяване на значими вътрешнорегионални различия по отношение на икономическата активност, заетостта и безработицата на ниво общини. За 2004 г. нивото на регистрирана безработица варира от 12,1% за община Георги Дамяново и 13,1% за община Враца до 47,3% във видинската община Димово;

– Високата безработица и ниското заплащане на труда предизвикваха ново явление в региона – значителни мащаби на трудова

емиграция /предимно временна/ първоначално към Австрия, Германия, а от втората половина на XX в. – главно към трудовите пазари на Гърция, Португалия, Испания, Италия и в по-малка степен – Англия, Шотландия, Ирландия. Повечето трудови мигранти се съгласяват да работят срещу минимално заплащане предимно в нискоквалифицирани и непривлекателни за местното население дейност. Преобладават нерегламентираните трудови взаимоотношения с работодателите. Има и случаи, при които зад граница работят по двама и дори повече членове на едно семейство /домакинство/, включително и лица от пенсионна възраст;

– Кардинално се променя и структурата на заетостта, но с известни отклонения от общонационалните тенденции. Увеличава се заетостта в сектора на услугите за сметка най-вече на промишлеността. Докато през 2003 г. 66,5% от всички заети в страната работят в частния сектор, делът на заетите в него в Северозападна България се увеличава с по-бавни темпове. Той е едва 48,4%;

– Разминаване между структурата на търсените работни места с образователно-квалификационното равнище и професионални умения на човешките ресурси, формирани предимно в условията на други условия;

– Поддържане на "изкуствена" заетост чрез различни програми на правителството за временно трудоустройство на безработни лица. Само през 2004 г. 21 649 безработни лица от региона са били наети по най-мощната програма на трудовия пазар "От социални помощи към осигуряване на заетост". Въпреки постоянните критики в обществото, към настоящия етап този подход няма реална алтернатива.

По своя характер програмите за заетост са временно явление, което не може да извади от капана на бедността, социалната изолация и несигурността за утрешния ден безработните и техните семейства. Затова по-нататъшните действия на централното правителство, местните власти, бизнеса, неправителствените организации трябва да се насочат към по-ефективна и реална социална реинтеграция на рисковите социални групи на трудовия пазар – дълготрайно безработните, безработните жени, младежи и лица с намалена работоспособност, лица с основно и по-ниско образование и без квалификация. Ефективното решаване на проблемите на заетостта е немислимо и без повишаване на икономическия растеж.

Заклучение

След 2002 г. централните и местните органи на управление отчитат като значителен успех намаляването на безработицата в региона. Това е положителна тенденция и тя безспорно е индикатор за устойчиво протичане на положителни промени в икономиката на Северозападна България. Но към месец октомври 2005 г. към Дирекция "Регионална служба по зае-

тостта” има 44 115 официално регистрирани безработни лица. Тази цифра се доближава до броя на населението на третия по големина град в региона – Монтана. Ако можеме да измерим и обезкуражените лица без регистрация в държавните органи по заетостта, техният брой ще бъде по-висок. И ако мнозина приемат това крайно негативно явление като абстрактна съвкупност от статистически данни, за останалите без работа трудоспособни лица безработицата е реално явление, чиято икономическа, социална и психологическа тежест те чувстват в своя ежедневен живот.

Негативните и взаимосвързани стопански, социални и демографски проблеми в развитието на Северозападна България пораждат кризисната ситуация на регионалния и локалните пазари на труда. Последната се нарежда сред най-важните и неотложни задачи на политиката за регионално развитие, на икономическата и социалната политика на страната. Практиката от последните 15 г. показва, че принципът на ”саморазвитие” не се съвместява с историческите, социално-културните и стопанските традиции на по-голямата част на общините от Северозападна България. Затова смятаме, че политиката по пазара на труда и осигуряване на по-пълна заетост за работната сила от Северозападна България е предизвикателство за централните и местните управленски органи, за умението да се търсят специфични подходи и прилагат ефективни мерки за въздействие.

Пред прага на приемането на България в Европейския съюз е недопустимо огромна част от човешките ресурси на най-бедния от нейните 6 планови района да остава неизползвана и ежедневно да се бори за своето физическо оцеляване. Най-напред неолибералната управленска философия, прилагана от българските правителства през последните 15 години – ”всичко в името и в интерес на пазара” трябва да се трансформира ”в името на хората”. Те са крайната цел на всяка икономическа и социална политика във всяка цивилизована европейска страна, а не ненужна подробност и пречка за постигане целите на бизнеса и пазара. Едва тогава ще можем да говорим за създаване на нови и ефективни възможности за труд и житейска реализация в селищата и общините на българския Северозапад.

Валентин Михајлов

ТРЖИШТЕ РАДА У СЕВЕРОЗАПАДНОЈ БУГАРСКОЈ – ОПШТИ ТРЕНДОВИ И УНУТРАШЊИ ДИСПАРИТЕТИ

Резиме

Становништво северозападне Бугарске је платило највишу друштвену цену постсоцијалистичких реформи спроведених у Бугарској, што је очигледно на основу главних индикатора релевантних за стање регионалног тржишта рада. Промене у структури запослености, које прате структурне промене у привреди

региона, исто тако, су значајне. Стопа запослености у индустријском сектору је највећа. Ограничена потражња за радном снагом је карактеристична за тржиште рада у северозападној Бугарској, као резултат ликвидације највећих индустријских предузећа и добара унутар региона. Безначајно интересовање инвеститора и недовољан развој малих и средњих предузећа доприносе затварању радних места у индустрији.

Године 2004. стопа незапослености је била за 8% виша у односу на незапосленост на националном нивоу. Постоје велики диспаритети између административно-територијалних јединица, региона – од 12,1%, у општини Георги-Дамјаново, 13,1%, у општини Враца, до 47,3%, у општини Димово.